گەڕان بەدوای جیاوازییدا

هەوڵێك بۆ خوێندنەوەی بەرگی دوو-ی دیوانی لەتیف هەڵمەت

نووسینی: محەمەد کوردۆ

سەرەتا

دەمەوێ راستەوخۆ بچمە سەر کرۆکی مەبەستەکەم، کە جگە لەئاماژەگەلێکی خێرا بۆ سەر بەهاو رۆڵو شوێنی جیاوازی لەنێو گوتاری شیعریدا، هەوڵێکە بۆ خوێندنەوەی چەند ئاستێكو چەند دەرکەوتنێکی جیاجیای ئەو جیاوازییە، لەبەرگی دووی دیوانی لەتیف هەڵمەتدا.

سەرەتا دەبێت ئەوەش روونبکەمەوە کە جیاوازی، وەك چەمکێکی شیعریی بەکاردەهێنم، واتە جیاوازیی بەمانای جیاوازییە، نەك دابڕان، چونکە دابڕان خەونێکە لەدنیای شیعردا بەدی نایەت. بێگومان مەرج نییە هەموو جیاوازییەك داهێنان بێت، بەڵام مەرجە هەموو داهێنانێك جیاوازبێت.

مەبەستم ئەوەیە دەشێت هەندێجار جیاوازی نەگەیشتبێتە ئاستێك لەشیعرییەت، کەبتوانێت شوناسی داهێنان بۆ خۆی مسۆگەر بکات، بەڵام ناشێ داهێنان نەگەیشتبێتە ئاستێك لەشیعرییەت کەنەتوانێت جیاوازی بەرهەمبهێنێت.

بەم مانایە گەڕان بەدوای جیاوازیدا، گەڕانە بەدوای سەرەکیترین مەرجی داهێناندا.

***

ئەگەر رێگرێکی گەورەی بەردەم داهێنان، گەڕانەوەی بەردەوامی هەندێك شاعیر بێت، بۆ سەر ئەسڵێكو خەونی گەورە لێکچوونی زۆری دەقی ئێستاو ئەو ئەسڵە بێت، ئەوە رێخۆشکەری گەورە بۆ داهێنان، هەوڵی بەردەوامی هەندێك شاعیری دیکەیە، بۆ تێپەڕاندنو بەرەو کامڵبردنی ئەو ئەسڵە، لەڕێگای دەقی جیاوازەوە.

شاعیری داهێنەر ئەو کەسە گومانکارەیە، کە لەنزیکبوونەوەی هیچ ئەسڵێك دڵنیانییەو هەمیشە بەگومانەوە مامەڵەی لەگەڵ دەکات. چونکە دەزانێت لێکچوون ئەو رێگایەیە کەجگە لەونبوونو مردن، بەهیچ شوێنێکی دیکەی ناگەیەنێت.

لێرەوە چونکە ستراتیژو ئاڕاستەی ئەو (مەبەستم شاعیری داهێنەرە)، هەڵهاتنە لەمردن، نەك هەڵهاتن بێت بەرەو مردن،هەمیشە خەمی جیاوازی، خەمی هەرە گەورەیەتی.

دەبێت دووبارەی بکەینەوە کەجیاوازی بەمانای جیاوازییە، نەك دابڕان، چونکە وەك بۆرخیس دەڵێت: ((لەوێدا نووسەر نییە، بەڵکو یەك کتێبە، لەوەتەی هەین دەینوسینەوە))[1].

بەڵام کاتێك کازانتزاکی رێك لەکاتی گریاندا زۆربا دەخاتە سەماو کافکا پاڵەوانەکەی دەکاتە حەشەرەیەك، ئەو کاتە جیاوازی لەدایك دەبێتو دەقێك دێتە بەرهەم، توانای خستنەسەرو دەوڵەمەندکردنی ئەو کتێبەی هەیە، کەبۆرخیس ئاماژەی بۆ دەکات.

وەك (ئەدۆنیس) یش دەڵێت ((ئێمە هیچمان شتێك لەنەبوو داناهێنین، بەڵکو جیاوازیو داهێنان لەپێداگرتن لەسەر لایەنێك، بەبێ لایەنێکی دیکەو لەسیاق دایە، کەسێك وەك بابەت شتێکی تازەی نەنووسیوە، بەڵام وەك چۆن سیاقەکەی لەبیردەکرێ، ئەوەش لەبیردەکرێ کەنووسەر لەقولاییدا دەیلێ، ئێمە لەسیاقو لەجیاوازی ناکۆڵینەوە.

(بۆ نموونە) لەتەوراتدا دەقێگەلێك دەدۆزیتەوە، سەرتاپا لەئەفسانە کۆنەکانەوە وەرگیراون، بەڵام گرنگ سیاقەکانیانە، نەك خودی بابەتەکانیان))[2].

راسته هەموو دەقگەلێك مەحكومە بەجۆرێك لەپەیوەندی لەگەڵ دەقگەلی دیكەدا، بەڵام خاڵی جەوهەری لێرەدا، لەجۆرو ئاستی پەیوەندییەكەدایە، نەك لەخودی پەیوەندییەكە، دەق هەیە خۆی لەنێو دەقگەلی دیكەدا دەتوێنێتەوەو دەقیش هەیە دەقگەلی دیكە لەنێو خۆیدا دەتوێنێتەوە.

دەشێت دەقی زیندوو بەو گیایە بچوێنین، كە ((ئەگەرچی ئاو مەرجی گەشەكردنێتی، بەڵام لەئەنجامدا، ئەو شتێكی جیاوازە لە ئاوو ئاو نییە))(3).

*****

جیهانبینی

راستە جیهانبینی هەڵمەت، جیهانبینییەكە سۆفیگەری تاڕادەیەكی زۆر بەسەریدا زاڵەو ئەمەش لای هەندێك لەخوێنەرو نووسەرو رەخنەگرانی ئێمە بەخاڵێكی نێگەتیف لەقەڵەم دراوە، بەڵام من پێموایە لەبڕیاردانی ئاوهادا پێویست دەكات، ئەم خاڵانەمان لەبیر نەچێت:

یەكەم: كلتووری شیعریی ئێمە كلتوورێكی (تاڕادەیەكی زۆر) سۆفیگەرانەیەو یەكەمین شاعیریشمان، كەبابە تایەری هەمەدانییە، شاعیرێكی سۆفییە.

دووەم: ((وڵات هەیە سەرتاپا، هەر بۆ نموونە-چین- تازەگەری خۆی لەسەر فیكرێك دامەزراندووە كەتەواو لەگەڵ كلتووری ئەودا پێچەوانەیە.

لەگەڵ ئەوەشدا، مانای دووركەوتنەوە لە -رەسەنایەتی كلتوور-و -تایبەتمەندییەكانی ئەو كلتوورە- مانای دووركەوتنەوە لەتایبەتمەندێتیو رەسەنایەتی داهێنان، ناگەیەنێت))(4).

خاڵی جەوهەری لەبەكارهێنانو بەكارنەهێنانی هەر شتێكدا ئەوەندەی لەچۆنییەتی بەركارهێنانو توانای بەكارهێنەرەكەیدایە، ئەوەندە لەخودی شتەكەدا نییە.

سێیەم: زۆرێك لەداهێنەران، بەتایبەت شاعیرە سۆفییەكان، ((ئینتمایان زیاتر بۆ یەكێتی ئەنتۆلۆژی هەیە، نەك مەزهەبو كیشوەرو نەتەوە جیاجیاكان))(5).

چوارەم: دەشێت لەناو ئەو جیهانبینییەشدا جیاوازی بخوڵقێنرێت.

پێویستە بەر لە هەرشت، بەمەبەستی بیرهێنانەوەی ئەو توانایانەی كەدەكرێت لەنێو سۆفیگەریدا بتەقێنرێنەوە، سەرنجێكی خێرا، یان راستتر خوێندنەوەی خۆمان، لەسەر سۆفیگەری بخەینەڕوو، كەبێگومان نە یەكەمین خوێندنەوە دەبێتو نە دوا خوێندنەوەش.

سۆفیگەری (زیاتر مەبەستم سۆفیگەری ئیسلامییە) لەگەڵ ئەوەشدا كەڕوانینێكی ئایینییەو ناتوانێت بۆ یەكجاری خۆی لەئایین دەربازبكات، بەڵام لە جۆری پیادەكردنی ئاییندا، توانای گۆڕانی گرنگی هەیە، دەتوانێت ئایین بەو جۆرە لەخۆیدا بەرجەستە بكات كەسۆفی دەیەوێت، نەك بەو جۆرەی كە لە سۆفییان دەوێت.

دەشێت ئەمەش لەبناغەدا هەوڵێك بووبێت بۆ وەرگرتنەوەی خواپەرستی لەخەڵكانێكی دیاریكراو، بۆ نموونە لە (سێبەرەكانی خوا لەسەر زەوی)و بەخشینەوەی بەمرۆڤەكان.

بەواتایەكی دی، سۆفیگەری كە نەیتوانیووە لەدەرەوەی ئایین، فرەیی دروستبكات هەوڵی داوە لەنێو خودی ئاییندا زەمینەی بۆ برەخسێنێت. بڕوای بەیەكتایی خوا پتەوبووە، بەڵام چاویشی لەسەر فرەیی ناوەكانیو فرەیی تەجەلاكانی بووە.

نەیتوانییوە، بۆ یەكجاری لەئایین بێتە دەرەوە، بەڵام لەناو ئایینەكەوە خەونی بە (گەردوونییبوون)ەوە بینیووە.

ئەم گۆڕانكارییانە لەبونیادی پەیوەندی سۆفی لەگەڵ خوادا، رێگایان بۆ گۆڕانكاری لەبونیادی زمانو دەربڕین لای شاعیرە سۆفییەكان،

خۆشكردووه. بڕواهێنانی سۆفی بەوەی كە دنیا ناتەواوەو فۆرمی كۆتایی وەرنەگرتووەو ((لەگەڵ هەناسەداندا دەگۆڕێ))[6] و ((تەنانەت پێغەمبەرایەتیش تەواو نەبووەو هەر بەردەوامەو هەر بەردەوامیش دەبێ))[7] هاوكات بڕواهێنانە بەوەی كەزمانو دەربڕینیش ناتوانن لەدۆخێكدا بمێننەوە.

((چونكە كاتێك دەڵێین شاعیرێك ڕێبازی بیركردنەوەی، یاخود ڕوانینی بۆ شتەكان گۆڕیوە مەبەستمانە- ناڕاستەوخۆ- بڵێین ڕێبازی دەربڕینی گۆڕیووە.

پرسیارمان لەوەی كەشاعیر چی بینی؟ بەپرسیارێكی دیكەوە پەیوەستە: چۆنی بینی؟))[8]

شاعیری سۆفی كەلەلایەك خەونی بەتەجەلاكانی یەزدانەوە بینیووەو لەلایەكی دیكەشەوە، ویستوویەتی تەرجەمەی حاڵەكانی خۆی بكاتو ئەم دووانەش هەمیشەو بەردەوام لەگۆڕاندا بوونە، ناچاربووە ئەویش بەردەوام زمانو دەبڕینەكانی خۆی بگۆڕێت.

***

ئێستا هەوڵدەدەین ئە وجیاوازییانەی هەڵمەت لەجیهانبینی سۆفیگەرانەی خۆیدا بەرجەستەی كردوون، لەسێ خاڵدا كۆبكەینەوە.

یەكەم: خۆشەویستیو گوناه

لەشیعری سۆفیگەریدا، بەتایبەت لەدوای خانمە شاعیری سۆفیگەری (ڕابیعەی عەدەوی)ەوە، خۆشەویستی میحوەری ناسینو دۆزینەوەی خوا بووە.

تەنانەت (ئیبن عەرەبی) سۆفیگەری بە((ئایینی خۆشەویستیی))[9] ناودەبات.

شیعری سۆفیگەریی كوردییش تاڕادەیەكی زۆر، بەهەمان ئاڕاستەدا ڕۆیشتووە:

*خودایا: ئیرادەی موناجاتمە
نیزای دووسێ حەرفی حاجاتمە
نەمێنێ لەدڵما بە(لا)ی نافیە
بەجووز تۆ كەبۆ من بەسەو كافیە
لەدەرگاهی تۆ دانەنێم گەر سەرم
شەوان ئاهو ناڵەم لەبۆكێ بەرم؟

دیوانی مەحوی ل413-418

بەڵام هەڵمەت ڕەهەندێكی دی بەناسینو دۆزینەوەی خوا دەبەخشێت:

(ئەی خوایەگیان
دانی پیادەنێم لەئەنجامدا
تۆم لەئاوێنەی
گوناحەكانی فەروغی فەروغزاددا
دۆزییەوە
نەك لەسەر بەرماڵەكەی
ڕابیعەی عەدەوییە)ل175
(تەمەن چەند كورتە
بەشی ئەوەناكات

گوناهێکی پێبکەیت‌و

خوات بیربکەوێتەوە)ل338

(ئەوەی بەشەپۆلی گوناه

دەستنوێژی نوێژی

هەینی عەشق

نەشوا

خوا لەئاوێنەی دڵی خۆیدا

نادۆزێتەوە

ئەی گوناه

ئەی رێگا پاکیزەکە

تۆ نەبای

دڵداران‌و دەروێشان‌و شاعیران

چۆن خوایان بدۆزیبایەتەوە) ل335

(ئەی سۆفییانی بەڕۆژوو

بۆچی دەمرن..

خۆ هێشتا زۆر ماچ ماوە

رۆژووی پێبشکێنن..

خۆ هێشتا زۆر گوناح ماوە

لەخەڵوەتگاکاندا دەستەمۆی کەن‌و

دەستنوێژی پێبشۆن) ل191

هەڵمەت گەورەیی‌و ناسین‌و خۆشەویستی خوا لەوەدا دەبینێت کەتوانای گوناهکردنی بەمرۆڤەکان بەخشیووەو بەجۆرێکی خەڵقکردوون، ئازایەتی ئەوەیان تیابێت، تەنانەت سەرکێشی لەفەرمانەکانی خۆیشی بکەن (خۆی مەبەستم خوایە).

مرۆ کەسەرجەم نەوەی ئادەمن‌و ئادەمیش رۆحی خوای تێکراوەو خواش خۆی هەموو شتێکەو لەبڕیارداندا ناچێتەوە سەر هیچ مەرجەعییەتێك، مرۆکانیش کەرۆحی ئەویان لەخۆیاندا هەڵگرتووە،هەندێجار حەزیان لە بڕیاردانی سەربەخۆ هەیە.

ئەم حەزە لەناو پێغەمبەرانیشدا (کەنوێنەرو خۆشەویستی خوان لەسەر زەوی)، جاروبار دەرکەوتووەو ((لەقورئانیشدا ئاماژە بەگوناهکردن‌و یاخیبوونی پێغەمبەران: ئادەم‌و موساو داود کراوە))[10].

تەنانەت ئارەزووی بڕیاردانی سەربەخۆ، یان توانای گوناهکردن، لای ئادەم گەیشتۆتە ئاستێك، بۆ ئەوەی لەخۆیدا نەیکوژێت، دەستی لەبەهەشت هەڵگرتووە.

ئیشکردن لەسەر کەشفکردنەوەی ئەم توانا چەپێنراوە (توانای گوناهکردن، یان راستتر، توانای لەفکردنی شتە وەستاوو جێگیرەکان)، ئیشکردنە لەسەر دۆزینەوەی فەزایەك، کەتیایدا تواناکانی شاعیر بواریان بۆ دەرەخسێت جوانتر تەعبیر لەخۆیان بکەن.

دووەم: ئافرەت و جنس

روانینی سۆفیگەرانە بۆ ئافرەت، روانینێکی یەك ئاڕاستە بووە، کەبەردەوام رووی لەرۆح‌و پشتی لەجەستەکردووە و تاڕادەیەکی زۆر، جنسی لەقەڵەمڕەوی خۆی هاویشتۆتە دەرەوە.

چاوگێڕانێك بەکلتووری سۆفیگەریانەی ئێمەدا، ئەم حاڵەتە بەباشی روونەکاتەوە.

بۆ نموونە ((جەستە لەشیعری مەحویدا لە واقیع هەڵدێتو زیاتر لەتخووبەکانی خەیاڵدا جێگیر دەبێت، مەبەستمان ئەوەیە مەحوی کاتێك باس لەجەستەی مەعشوقەکەی دەکات باس لەتوخمێکی واقیعی ناکات.

ئەم وێنەیە رەگەزێکی مێینەیە تەنها باس لەبەشی سەرووی کراوە))(11).

ئەزیەتم کەمتر دەدا تا رۆژی حەشر

زۆری رانەگرن لەگەڵ من بۆحیساب)

دیوانی مەحوی ل45

مەحوی هەموو داوایەکی لەمەعشوقەکەی ئەوەیە، زۆرتر ئازاری بدات، بۆ ئەوەی لەرۆژی حیسابدا زیاتر لەگەڵیدا رایبگرن.

وەلێ هەڵمەت، کە:

(سەری بەوەهمگەلێکی جنسی ئاوسە ل381)و

(ترسی گەورەی لەوەیە

ئاژەڵێکی درندە

ئامێرە جنسییەکەی لووش بکات ل386)و

(هەموو کاتێکیش،

بۆ هەڵبژاردنی ئەو کچانەی بەکەڵکی راکشان دێن،

بەلەبار دەزانێ ل73)....

نەك هەر جنس دێنێتەوە ناو شیعرو تەماشاکردنی مرۆ وەك کەمتیار، کەنیوەی حەرامو نیوەی حەڵاڵ دەکرێت، بەبێرێزییەکی گەورە دەبینێت.. رەهەندێکی دیکەش بەجنس دەبەخشێت:

(چی دەڵێن بڵێن

ئەوەی بەرگری لە مەمکی کچێك نەکات

ناتوانێ بەرگری لەگۆیژە بکات) ل 63.

ئەمەش کە بەجۆرێك لەجۆرەکان گرێدانی شۆرشی نیشتمانییە بەشۆرشی جەستەییەوە، دەشێت وەك ئاماژەیەك (بۆ ناتەواوی شۆرشە نیشتمانییەکانمان) بخوێنرێتەوە کەنەیانتوانیووە ئاور لەجەستەی مرۆڤەکانی نیشتمان بدەنەوە.

ئایا مرۆیەك تواناى ئازادکردنی جەستەی خۆی نەبێت لەکۆیلایەتی، دەتوانێت نیشتمانەکەی ئازاد بکات؟

ئاخۆ کەسێك نەتوانێت پارچەکانی جەستەی خۆی پێکەوە گرێبداتەوە، دەتوانێت پارچەکانی نیشتمانەکەی پێکەوە گرێبداتەوە؟

(رەسافی) لە دەربرینێکی نزیك لەم چەمکەدا وتویەتی:

((بناغەی دواکەوتنو کۆیلایەتیمان لەدواکەوتویی ئافرەتەکانماندایە، رازیبوونی عەرەب بەئیهانەکردنی ژنەکانیان،وای کردووە خۆشیان ئیهانەی خەڵکی دیکە قبووڵ بکەن))(12).

سێیەم: ژیانو مردن

شیعری سۆفیگەری ئێمە لێوانلێوە لەو دەربرینانەی کەدنیا تێیاندا شتێکی بێمانایەو پێویستدەکات تەڵاق بدرێت، پرواوپرە لەو ئاماژانەی مردن (بەمەبەستی گەیشتن بەدنیایەکی باڵاتر) پیرۆزدەکەن.

ئەگەر چاوێك بەدیوانی مەحویدا بگێرین، کە رەنگە دیارترین شاعیری سۆفی ئێمە بێت، دەبینین ((شیعری ئەو هەمیشە لەدەرگای شەهیدبوون دەدات))(13)

تەنانەت ((ئەگەر بڵێین مەرگ دەبێتە تاقە فەرهەنگی شاعیر نابێتە زیادەرەویی))(14).

*(تا لەماڵی دەرنەکردووی ئەم شەوی سەد شووکەرە

-مەحوی- ئازانە بدە تۆ سێبەسێ دنیا تەڵاق) ل180

★(بەپیری مەرگەوە فرسەخ بەفرسەخ رۆیون مەردان

ئەوی باکی لەمردن بێ دیارە بڵچو نامەردە) دیوانی مەحوی ل270.

وەلێ هەڵمەت، بەپێچەوانەوە، بەهەزاران رایەڵی بینراوو نەبینراو بەژیانەوە گرێدراوە.

ئەو نەك هەر خەون بەمردنەوە نابینێت، بەڵكو خەمی گەورەی ئەوەیە:

كە (لەنێوان ماڵو گڵكۆكەیدا

شەقامێك هەیە،

وەكو قەڵەم رەساس

هەر كوت دەبێتەوە) ل241

(زۆرجاریش

كە تابوتێك لەڕووبارەكەوە دێتەدەرێ

ئەم رادەكا

نەوەكو بۆ ئەم بگەڕێ) ل204

بیریش لەوە دەكاتەوە:

(ماوەیەك بچێتە دەریاوەو

كیسەڵێك مارە بكات

بۆ ئەوەی

نهێنی تەمەن درێژیی لێبدزێ) ل310

هەڵمەت نەك هەر مردن پیرۆزناكات، بەڵكو ئەگەر بۆی بكرێت لە شەقامێكدا دادەنیشێتو دەستی سواڵ بۆ هاتووچۆكەران درێژدەكاتو دەڵێت:

((وەك زەكات، هەریەكی چارەكە سەعاتێك لەتەمەنی خۆتانم پێببەخشن، بۆ ئەوەی هەندێك كات كۆبكەمەوەو ئیشەكانمی تێدا تەواو بكەم))[15].

*****

شیعرو خوێنەر

زۆرجار شاعیر تووشی كێشەیەك دەبێت كەدەشێت دووچاری موعاناتێكی رۆحیی گەورەی بكات.

ئەو كێشەیەش پێی دەڵێن كێشەی پەیوەندی نێوان شیعرو خوێنەر.

كاتێك هەست دەكرێت شاعیر هەیە دەقەكانی كەمترین شیعرییەتیان تێدایەو زۆرترین خوێنەریان لەدەورەو شاعیریش هەیە دەقەكانی زۆرترین شیعریەتیان تێدایەو كەمترین خوێنەریان لەدەورە، قورسایی ئەو كێشەو موعاناتە روونددەبێتەوە.

ئەم پارادۆكسە (مفارقە) هەندێجار لای یەك شاعیریش دەبینرێت، بۆ نموونە لای هەڵمەت خۆی.

من لەو بڕوایەدام ئەو خوێنەرانەی قەسیدەی (ساڵنامەی سەدەی بیستەم) لەدەوری خۆی كۆی كردنەوە، چواریەكی ئەو خۆێنەرانە نەدەبوو كە قەسیدەی (چیمان گۆڕی) لەدەوری خۆی كۆیكردنەوە. ئەمە لەكاتێكدا كە (ساڵنامەی سەدەی بیستەم)، بەهەموو ماناكانی شیعر، شیعرەو (چیمان گۆڕی) جگە لەهەندێك شیعارات شتێكی ئەوتۆ نییە.

لەم ئاستەدا شیعرو خوێنەر وەك ئەمسەرو ئەوسەری هێڵێكیان لێدێت، كە نزیكبوونەوە لە هەر كامێكیان دووركەوتنەوە دەبێت لەوی

دیکەیان.

هەڵمەت لەم دیوانەیدا هەوڵیداوە ئەو هێڵە بکاتە بازنەیەكو بەمەش دۆخێك بخوڵقێنێت، کە ڕۆیشتن بەرەو شیعر، لەهەمان کاتدا، ڕۆیشتن بێت بەرەو خوێنەر، بەپێچەوانەشەوە هەروا.

هەرچەندە ئەم حاڵەتانە تارادەیەکی زۆر ڕێژەیینو پەیوەندییەکی زۆریان بەشتگەلێکەوە هەیە کە لەدەرەوەی شیعرنو ناشکرێت شیعر بەژمارەی خوێنەر هەڵبسەنگێنرێت، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا، ئەم کارە کاتێك بەئەنجام دەگات(مەبەستم گۆرینی ئەو هێڵەی نێوان شیعر و خوێنەرە بۆ بازنەیەك) کەشاعیر خاوەنی تواناگەلێکی فرە ئاست بێتو وزەی ئەوەی تیابێت سادەییو قوڵی پێکەوە کۆبکاتەوە:

بڕوانە هەڵمەت چۆن و چەند بە سەرکەوتوویی ئەم کارە ئەنجام دەدات:

شەو

وەکو کچێکی پێستڕەش
هاتە ژوورەکەمەوە
مانگو ئەستێرەم
کرد بەشایەتو
بەسیخە لەخۆمم مارەکرد
پاش نۆ کاتژمێرو
نۆ خولەكو
نۆ چرکە
کچێکی بوو
ناوم لێنا
هەتاو.... ل161

****

درەختیش فرمێسکی هەیە
لەبەر ئەوەی سەوزە
هەموومان
هەر وادەزانین
گەڵایە....ل7

****

ئەفسانە

((چەمکە ئەفسانەییەکان، کە لە چەن پارچەیەك دەلالاتی بێسنوور پێکدێنو هیچ چەقبەستوویی (پبات)ێکیان تێدا نییە))[16]. لەو سەرچاوانەن کە وزەیەکی شیعریی زۆر بەدەق دەبەخشنو توانای کرانەوە بەڕووی دنیاو برستی فرە ڕەهەندی بۆ دەق فەراهەم دەکەن.

ئاستەکانی گەڕانەوەی شاعیرانی ئێمە بۆ ئەفسانەو چەمکە ئەفسانەییەکانو بەرجەستەکردنەوەیان لەنێو دەقدا، جیاجیان.

لەزۆر ئاستدا گەڕانەوەی شاعیرانی ئێمە بۆ ئەو سەرچاوانە، گەڕانەوەیەکی تیژتێپەڕو رووکەشبینەو توانای قوڵبوونەوەی نێو ئەوجیهانە سەیرەی نییە.

ئەفسانە کە ((لەکاتێکدا گەشە دەکات، عەقڵ بەر پرسیارە گەردوونییە قورسەکان دەکەوێ، هەوڵدەدا بە ڕێگەیەکی ناعەقڵانی وەڵامی ئە وپرسیارانە بداتەوەو وەڵامەکانیشی تێکەڵەیەك دەبن لەشیعرو مێژوو و حەپەسان)).[17]

لای شاعیرانی ئێمە زۆر جار فەرامۆش دەکرێت.

زۆرجاریش لەبەکارهێنانێکی تەقلیدییانەی ناوی پاڵەوانێك یان ناوی ئەفسانەیەك، یاخود لە دوورتردا، لەبەرکارهێنانەوەی خودی ئەفسانەیەك (دیسان بەشێوەیەکی تەقلیدی) تێپەر ناکاتو بەدەگمەن بۆ دروستکردنی ئەفسانەو فەزای ئەفسانەیی دەپەڕێتەوە.

بەڵام هەڵمەت، تاڕادەیەکی باش، توانیوویەتی فەزایەکی ئەفسانەییو پاڵەوانگەلێکی سەیرو غەریبو نامۆ دروستبکات و جیهانێکی فەنتازی و باڵاتر و جیاوزتر لەم جیهانەی کە هەیە و یەکێك لە ئەرکە سەرەکییەکانی نووسین هەر لەسەرەتاوەگۆڕینی بووە، بخوڵقێنێتو سەفەری ئەفسووناوی لەو جیهانەدا بە خوێنەر بکات و دووچاری حەپەسان و سەرسامی و خۆشی بکات و ئەو چێژەی پێببەخشێت کە هەمیشە مرۆڤ لە ڕووبەڕووبوونەوەیدا لەگەڵ شتی تازەو جیاواز هەستی پێدەکات:

(قابیل جادوو بازە،
کچێکی قەرەج لەئاوێنەیەکی بچووکدا دەشارێتەوە،
شەوان بەهەڵکڕوزاندنی مووی سمێڵی خۆی،
لەئاوێنەکەی دەردەهێنێ و لەگەڵیدا دەنوێ.
هابیل گومانی لێدەکاتو
شەوێك سمێڵی دەتاشێو
کوڵكو مووەکانی دەخاتە ڕووبارێکەوە
ئیتر قابیل ئاوێنەکەی بۆ ناکرێتەوەو
کچە قەرەجەکەی تێدا دەمرێ.
قابیل لەسەر ئەوە هابیل دەخاتە ڕووبارێکەوەو لەناوی دەبات.
بەڵام هەندێ کەس دەڵێن
کچە قەرەجەکە نامرێ،
حەوت مانگ گۆشتی ئەو منداڵە دەخوات
کە لە قابیل بوویەتی،
پاشان ڕۆژێك لەبرساندا دەستدەکات بەگیرفانیداو
تێیدا تاڵێك مووی سمێڵی قابیل دەدۆزێتەوە
هەڵیدەکڕوزێنێو لەئاوێنەکە دەرباز دەبێ
دوای حەوت مانگ سەرگەردانی
فەرهاد عاشقی دەبێو
بێستوونی بۆ دەکاتە جوانترین کۆشك،
بەڵام ئەو ڕازی نابێو
دەچێ بۆ حەج

دوایی دەگەڕێتەوەو

لەمەیخانەی سۆفییەکاندا دەبێتە مەیگێڕ.

دەڵێن دوای حەوت ساڵ دەربەدەری

شوو بە مەلەك تاوس دەکات.

جیتە دەڵێ

(سەبارەت بەهەموو ئەو نەغمەو ئاوازانەی کە لەقەسیدەکانمەوە بەرز دەبنەوە،

قەرزاری یەك ئافرەتم، یەك ئافرەتو بەس)،

دەبێ ئەو تاقە ئافرەتە کچە قەرەجەکە نەبێ؟

من واتێدەگەم کچە قەرەجەکە دەزگیرانی هەموو شاعیرانە

مایکۆفسکی لەعیشقی ئەو

خۆی دەخاتە دەریای سووری ناوەڕاستەوە

ئۆتێلۆ بەفیتی ئەو

دیزدەموونە بەژەهری ماچ دەرمان خوارد دەکا

نازم حیکمەت لەلایەن ئەوەوە فریو دەدرێو

منەوەر دەستووتێنێ

ئیلزا ناوی کچە قەرەجەکە لەخۆی دەنێ

بۆیە ئاراگۆن عاشقی دەبێ

تەنانەت بەقسەی هەندێ پیرێژن

مەلای گەورەی کۆیە وتوویەتی

حاجی قادریش بەتەمای ئەو کچە بووە

بۆیە ژنی نەهێناوەو

بەدوای ئەویشدا چووە بۆ ئەستەنبوڵو

وەکو بیستوومە منیش عاشقی ئەو کچە قەرەجەم) ل110-113

*****

سڕینەوەی سنوورەکان

خۆسیە ساراماگۆ دەڵێت:

((پێموایە مرۆ دەتوانێ لە -25- ساڵیدا شاعیرێکی باش بێت، بەڵام ناتوانێت رۆماننوسێکی باش بێت))[18].

بێگومان (ساراماگۆ) دەیەوێ بڵێت، دەشێ بەئەزموونو رۆشنبیرییەکی کەم، یان مامناوەندییەوە، شیعری باش بنووسرێت، بەڵام ناشێ بەو حاڵەوە رۆمانی باش بنووسرێت.

ئەم گوتەیە (لەگەڵ ئەوەشدا کەرێژەیەکی زۆر لەڕاستی تێدایە)، بەڵام لەبەردەمی ئەم دیوانەی هەڵمەتدا، دووچاری پاشەکشە دەبێت. هەمیشە (یان لانی کەم لە زۆربەی حاڵەتەکاندا)دەقی گەورەو داهێنەرانە بەشێك لە بیرو‌را روانین و قەناعەتە باوەڕپێهێنراوەکانی

خوێنەر دەگۆڕێت و لە گۆشە نیگایەکی دیکەوە شتەکانی پێشان دەدات.

ئەو دەقانەی کە دوای خوێندنەوەیان شتێك لە ئێمەدا هارە ناکات وبۆچوونێکی چەسپیومان بورکانێکی تێدا درووست نابێت وهەپروون بە هەپروون نابێت، ناتوانن بمێننەوەو نەمری بۆ خۆیان مسۆگەر بکەن و لە بازنەی مەرگ دەرباز ببن.

ئەم دەقانە دەقگەلێکی تێرنو بەئاشکرا هەست دەکرێت کەچڕکراوەی ئەزموونێکی دەوڵەمەندی نووسینو خوێندنەوەیەکی تاقەت پڕوکێنن.

دەتوانم بڵێم تێکەڵەیەکن لەزۆربەی هەرە زۆری قوتابخانەو رێبازو تەوژمو ژانرە ئەدەبییە جیاجیاو تەنانەت دژەکانیش، ئاسمانێکن: رۆمانتیزمو ریالیزمو دادایزمو سوریالیزمو سیمبولیزمو تراژیدیاو کۆمیدیاو چیرۆکە شیعرو پۆستەرو میناتۆرە شیعرو پەندو ئەفسانەو حیکایەتو زۆرشتی دیکەشیان تیا دەدرەوشێتەوە.

بەمجۆرە توانیویانە دەقگەلێکی تێرو ئاوێتەو جیاوازبنو فۆرمە پێشوەخت ئامادەکان تووڕهەڵدەن، چونکە بەڕاستی ((هەموو فۆرمێکی پێشوەخت ئامادەکراو خیانەتە لەشیعرو مەبدەئی نووسینی شیعریی))[19].

کە بێگومان خوڵقاندنی دەقگەلێکی ئاوهاش هەم ئەزموونێکی دەوڵەمەندی نووسینو هەم خوێندنەوەو رۆشنبیرییەکی فرە ئاستی دەوێت.

****

دۆناودۆن لەگەڵ کتێبدا

ئەگەر لەکاتی مانەوەت لەنێو دەقە شیعرییەکانی شێرکۆ بێکەسدا هەست بکەیت دەبیتە بەشێك لە گوندی سوتاوو گۆڕی بەکۆمەڵو جلوبەرگی خوێناوی شەهیدو بنچکی قژ خوڵاوییو دەبیتە بەشێك لەکەوتنو هەستانەوەکانی نێو مێژووی گەلی کورد.....

یان ئەگەر لەکاتی مانەوەت لەنێو دەقە شیعرییەکانی قوبادی جەلی زادەدا، هەست بکەیت دەکەویتە نێو دنیایەکی شەڵاڵ لە کچی نازەنینو لەژنی خوێن شیرینو لەبێوەژنی غەمگینو لەعەشقو شەهوەتو جوانیو سێودزین.....

یاخود ئەگەر لەکاتی مانەوەت لەنێو دەقە شیعرییەکانی محەمەد عومەر عوسماندا، هەست بکەیت رێت کەوتۆتە مەملەکەتی پایزو ژەنەراڵی پایز دەستی گرتووی و مەرگی گەڵاو دارو درەختە بێکەسەکانت پێشان دەدات.....

ئەوا لەکاتی مانەوەت لەنێو ئەم دەقانەی هەڵمەتدا، هەست دەکەیت لەنێو کتێبخانەیەکی قەشەنگو پڕ بەهاو هەمە چەشندایت.

هەستدەکەیت زۆرێك لەکتێبەکانی دنیا لەدەورت کۆبوونەتەوەو ئەو بەشانەی برینو خەونی خاوەنەکانیانت پێشان دەدەن، کەپێشتر نەتتوانیووە بیانبینیت.

ئەو حیکایەتانەت بۆ تەواو دەکەن کەرۆژگار نەیهێشتووە تەواو بکرێن.

بەواتایەکی دی، ئەگەر شێرکۆ لەگەڵ نیشتمانو قوباد لەگەڵ ژنو محەمەد عومەر لەگەڵ پایزدا دۆناودۆنیان کردبێت، هەڵمەت- لەم دیوانەیدا- لەگەڵ کتێبدا دۆناودۆنی کردووە.

لەبەرئەوە، وادەزانێت:

(پاڤێل-ی پاڵەوانی رۆمانی دایك-ی مەکسیم گۆرگی،

برادەری بووەو

لەسەر پێڵاوی کۆنی

کچێکی مردوو

بووە بەشەڕیان) ل150

واهەست دەکات:

(گۆرانییەکی تەکعیبی

بۆ كچێك نووسیووە

كەلەوانەیە لە یەكێك لە ڕۆمانەكانی

خوان رولفواو جەنگیز ئیتماتۆفدا

یەكتریان ناسیبێ) ل146

وادەزانێت:

(لەبەرئەوەی رۆمانی ـتاعوونـی كامۆ

پڕە لەپشیلە

ئیدی دەبێ لەكتێبخانەكەیدا،

مەرگەمووشی پشیلە كوژ دابنێت) ل170

بێگومان رۆمانەكە خۆی پڕە لە مشك، بەڵام هەڵمەت كردوونی بە پشیلە.

هەست دەكات:

(كاتەكانی

لەوانەیەكی هونەردا

مۆمیاكردووەو

لەدووتوێی كتێبێكدا ونی كردووە) ل186

*****

ئەنجام

دوای هەوڵدانمان بۆ خوێندنەوەی ئاستە جیاجیاكانی جیاوازی لەبەرگی دووی دیوانی لەتیف هەڵمەتدا، ئێستا دەتوانین ئەنجامی هەوڵەكەمان لەم خاڵانەدا چڕبكەینەوە:

یەكەم: جیهانبینی هەڵمەت لەگەڵ ئەوەشدا كە جیهانبینییەكە سۆفیگەری تاڕادەیەكی زۆر بەسەریدا زاڵە، بەڵام لەسێ ئاستدا توانیویەتی جیاوازی لەخۆیدا بەرجەستە بكات:

اـئەگەر پێشتر لەشیعری سۆفیگەریدا خۆشەویستی ئەو هێزە بووبێت كە توانای ناسینو دۆزینەوەی خوای لەمرۆڤدا تەقاندبێتەوە، لای هەڵمەت ئەو توانایەی خوا بۆ گوناهكردن بەمرۆڤی بەخشیووە، بووە بەسەرچاوەی ناسینو دۆزینەوەی خوا.

بـئەگەر پێشتر لەشیعری سۆفیگەریدا جەستە شەهید كرابێت، لای هەڵمەت نەك ئەو پرۆسەیە دووبارە نەبۆتەوە، بەڵكو رزگاركردنی جەستە لەپارچە پاچەییو كۆیلایەتی، بەڕزگاركردنی نیشتمانەوە پەیوەستكراوە.

جـئەگەر پێشتر شاعیری سۆفی مردنی بە سەرەتایەك زانیبێت بۆ گەشتەكەیو بەردەوام بەدوایدا گەڕابێت، هەڵمەت مردنی بەكۆتایی گەشتەكەی زانیووەو هەمیشە لەدەستی هەڵهاتووە.

دووەم: زۆرجار شیعرو خوێنەر وەك ئەمسەرو ئەوسەری هێڵێكیان لێدێت كەنزیكبوونەوە لەهەر كامێكیان دووركەوتنەوە دەبێت لەوی دیكەیان.

بەڵام هەڵمەت لەم دەقانەدا هەوڵیداوە ئەو هێڵە بكاتە بازنەیەك، بۆئەوەی دۆخێك بخولقێنێت رۆیشتن بەرەو شیعر، رۆیشتنیش بێت بەرەو خوێنەرو بەپێچەوانەشەوە هەروا.

سێیەم: زۆرینەی شاعیرانی كورد لەكاتی گەڕانەوەیاندا بۆ ئەفسانە، هەوڵیانداوە تەوزیفی بكەن، بەڵام هەڵمەت هەوڵیداوە دروستیبكات.

چوارەم: ئەم دەقانە تێكەڵەیەكن لەزۆرینەی قوتابخانەو ڕێبازو تەوژمو ژانرە ئەدەبییەكانو لەئەنجامدا دەقگەلێكی تێرو جیاوازیان

لێخوڵقێنراوه.

پێنجەم: ئەگەر (بۆ نموونە) دەرکردنی نیشتمان لەشیعری شێرکۆ گەورەترین چۆڵەوانیمان بیربخاتەوە، ئەوا دەرکردنی کتێب لەم دەقانەدا ئەو چۆڵەوانییەمان بیردەخاتەوە.

ئێستا دەتوانم بڵێم: هەڵمەت لەم دیوانەیدا تارادەیەکی باش تەجاوزی ئەزموونی شیعریی خۆی کردووەو توانیویەتی دەقگەلێکی پڕ لەجوانیو جیاوازی بخوڵقێنێت. بێگومان ئەزموونی هەڵمەت (کە هەر لەساڵی حەفتاوە، وەك شاعیرێکی نوێخوازو داهێنەر دەرکەوتووە)، ئەزموونێکە بەهاو رۆڵو ئاستەکانی ئاشکراو دەتوانین بڵێین:

لەئەزموونە دەوڵەمەندو زیندووەکانی شیعری کوردییەو تەجاوزکردنیشی بەڵگەیەکی باشی زیندوویتی ئەدەبی کوردییەو بەدەنگێکی زوڵاڵ پێمان دەڵێت:

ئەم ئەدەبەش دەتوانێت، ئەو کتێبەی (بۆرخیس) باسی دەکات، بەشێوازی جیاواز بنوسێتەوە!

***

سەرچاوەو پەراوێزەکان:

1-**عبدالعزيز بومسهولي. الشعر و التأويل: قراءة في شعر ادونيس، (أفريقا الشرق: 1998)، ص130.**

2-هەمان سەرچاوە، ص130-131.

3-**أدونيس. الثابت و المتحول:بحث في الاتباع و الابداع عند العرب، صدمة الحداثة. (بيروت: دار العودة، 1979)، ص247.**

4-هەمان سەرچاوە، ص 270.

5-شاهۆ سەعید. پرسیاری شاعیر پرسیاری سۆڤ.گۆڤاری (گەلاوێژی نوێ)

ژمارە: 17و18 ساڵی 2000، ل24.

6-أدونيس. الصوفيه و السورياليه. (بيروت: دار الساقى 1992)، ص96.

7-هەمان سەچاوە، ص68.

8-أدونيس. صدمه الحدايه، ص195 (ئەم دەستەواژەیەم بەئەنقەست پاشوپێش کردووە).

9-ادونيس. الصوفيه و السورياليه، ص166.

10-**أدونيس. اليابت و المتحول: بحث في الاتباع و الابداع عند العرب، الاصول، الطبعة الثالثة. (بيروت: دار العودة، 1980)، ص202.**

11-ئەحمەدی مەلا. مەحوی: لەنێوان زاهیرییەتو باتینیەتو سەرچاوەکانی عیشقو وێنەی مەعشوقدا. (هەولێر، دەزگای چاپو بڵاوکردنەوەی ئاراس، 2001)، ل19و20.

12-**ادونيس.صدمة الحداثة، ص62.**

13-ئەحمەدی مەلا.مەحوی، ل24.

14-هەمان سەرچاوە، ل36.

15-مذكرات كانزاكي (1). الطريق الي غريكو. ترجمة: ممدوح عدوان. الطبعة الاولى (بيروت: دار ابن رشد، 1980)، ص90.

16-رولان بارت. اسطورة اليوم. ترجمة: حسن الغرفي. الطبعة الاولى (بغداد: دار الشؤن الثقافة العامة، 1990)، ص32-34.

17-گفتوگۆ لەگەڵ ئەدۆنیس: منداڵی، شیعر، تاراوگە. وەرگێڕانی: نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، (سلێمانی: دەزگای چاپو پەخشی سەردەم، 2001)، ل146.

18-**علي ناصر كنانة. نوبل و الادب و الاعتبارات (مجلة المدى) العدد 23-(1) سنة 1999، ص56.**

19-د. خالدة سعيد. حركة الابداع: دراسات في الادب العربي الحديث (بيروت: دار العودة 1979)، ص96.

تێبینی:

⋆شیعرەکانی مەحوی سەرجەم لەدیوانی مەحوییەوە وەرگیراون: لێکدانەوەو لێکۆڵینەوەی مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس و محەمەدی مەلا کەریم، چاپی دووەم (بەغدا 1984).

هەموو کۆپلە شیعرەکانی هەڵمەتیش کە ژمارەی لاپەڕەکانیان لەتەنیشتیانەوە نووسراوە لەبەرگی (دوو)ی دیوانی (لەتیف هەڵمەت)ەوە وەرگیراون کەدیوانێکی (402) لاپەڕەییەو لەساڵی 2000دا بەتیراژی (250) دانە لە سلێمانی چاپکراوە.

⋆ئەم لێکۆڵینەوەیە لە شەشەمین فیستیڤاڵی گەلاوێژدا، خەڵاتی دووەمی بەدەستهێناوە.